

שער נשים מנהיגות

— |

| —

— |

| —

חנה נשיא [היא] דונה גרציה מנדס

נולדה בליסבון ב-1510; נפטרה בתורכייה ב-1569.

מתי מעט שמעו את שמעה (בעברית) של חנה נשיא, אולם בשם 'דונה גרציה' יצא שמעה למרחוק. חילופי שמותיה, כמו נדודיה וטלטולי חייה, משקפים היטב את נדודי היהודים, ובפרט היהודים האנוסים, שנסו מאימת האינקוויזיציה הנוצרית; מספרד לפורטוגל – מליסבון לארצות השפלה – מבלגיה לאיטליה, ומאיטליה לוונציה – חזרה ליהדות גלויה בפְּרָרָה – ומשם עברה לקושטא בירת האימפריה העות'מאנית. כמנהיגה יהודית לוחמת, עשירה ובעלת מעמד גבוה, רקמה תוכניות והובילה יוזמה מדהימה להפיכת טבריה לעיר בירה' אוטונומית ליהודים הנרדפים העולים לארץ הקודש.¹²

ביאטריס דה לונה (בשמה הנוצרי) נולדה למשפחת אנוסים בליסבון 18 שנים אחרי גירוש ספרד, ו-13 שנים אחרי הגירוש מפורטוגל; הוריה התנצרו כדי להישאר בליסבון עם רכושם, והבת (מגיל בת מצוה) גדלה כיהודייה בסתר, עם שירת "לשנה הבאה בירושלים" בסיום ליל הסדר המשפחתי שהתקיים בסתר מחמת עיני המלשינים. בגיל 18 נישאה לדוד פרנסיסקו מנדס (ממשפחת בנבנישתי) בחופה יהודית במרתף הבית, ובכנסייה נישאה בטקס נוצרי גלוי.

הבנק המצליח של משפחת מנדס היה להם למשענת כלכלית מחד, ולמקור של רדיפות וניסיונות החרמה מאידך, ולכן נאלצה המשפחה לברוח אל הסניף בארצות השפלה, ומשם לאיטליה. דונה גרציה נאבקה מול הקיסר קרל ה-5 ואשתו והצליחה להציל את רכוש המשפחה. הבנק עבר לליון שבצרפת בניהולו של האחין המוכשר ג'אן מיקז, לימים דון יוסף נשיא, שנשא לאישה את הבת היחידה של חנה נשיא (נה גרציה), אחרי שחזר בגלוי ליהדות, בתורכייה.

הסולטאן העות'מאני, סולימאן הראשון (=המפואר), שהביא את האימפריה לשיאים חדשים, גם הציל את הרכוש ואת הבנק של משפחת מנדס מהחרמה בוונציה ובצרפת, וגם הזמין את המשפחה לתורכייה, שם הפך 'בית נשיא' למעצמה כלכלית בין-לאומית עם השפעה מדינית גדולה.

תורכייה העות'מאנית פתחה את שעריה למגורשי ספרד באופן רשמי (עוד לפני כן), והמוני יהודים שנרדפו באירופה, וביניהם אנוסים רבים שרצו לחזור

212. הפרק מבוסס בעיקר על ספרו של ד"ר יעקב הרוזן, דונה גרציה – מדינת היהודים בטבריה שבגליל, ירושלים תש"ם 1980.

לכור מחצבתם, הגיעו במאמצים עצומים לתורכייה, שלא היו בה כלל רדיפות על רקע דתי, מתוך עקרון-על של השלטון העות'מאני.

העות'מאנים גם כבשו את סוריה ואת ארץ ישראל (ב-1516), וכך יכלו יהודים נרדפים ומגורשים לעלות לארץ הקודש, לצפת ולירושלים, במספרים גדולים, ולחולל פריחה דתית ותרבותית עצומה. במרכז עמדו חכמי צפת, ביניהם ר' יוסף קארו (משפחתו גורשה מספרד לליסבון כשהיה בן 5, ויצאה מליסבון לתורכייה כשהיה בן 10), וגם האר"י ותלמידיו. באותם ימים התחוללה בהרי הגליל גם פריחה חקלאית וכלכלית (שלא הייתה אפשרית אז באזור ירושלים).

דונה גרציה, שנאבקה בהצלחה יוצאת דופן מול שליטי אירופה ומול הכנסייה, נחלצה מהם בקושי, והתגייסה למאבק חזיתי להצלת האנוסים שנידונו למוות באנקונה (על ידי חרם כלכלי), אולם המאבק נכשל בשל ויכוחים נוקבים בתוך קהילות היהודים. דונה גרציה הבינה שהיעד הנכסף העיקרי – אחרי חיזוק החינוך היהודי, הדפסת ספרי קודש, פדיון שבויים והצלת נרדפים – הוא בניית בית אוטונומי ליהודים בארצם העתיקה. הסולטאן סולימאן הראשון הסכים (כנראה ב-1558) לבקשת דון יוסף נשיא (בשם דודתו-חמותו) להיגניק בחכירת קבע את טבריה ליהודים הנרדפים יחד עם "שבע ערי הפרז" (כפרים) בסביבתה, ודון יוסף נשיא התמנה "לשר ולקצין עליהן".

כש שנים נמשכה בניית החומות בטבריה, ובחודש כסלו ה'שכ"ה (1564) 'חגגו' היהודים את חנוכת חומות טבריה יחד עם נרות חנוכה של החשמונאים – אילו התארגנו היהודים אז לעלייה המונית, יכלה לקום אז בגליל 'מדינה' יהודית אוטונומית (תחת חסות הסולטאן), כחזונו של הרמב"ם²¹³ ושל חכמי צפת (=חידוש הסמיכה והקמת הסנהדרין), וכמו הקריאה העולה משירו של ר' שלמה אלקבץ –

מקדש מלך עיר מלוכה,
קומי צאי מתוך ההפכה,
רב לך שבת בעמק הבכא...
התנערי מעפר קומי...
התעוררי התעוררי...!

חנה נשיא (=דונה גרציה) התכוונה לעלות בעצמה לטבריה, ולהחליף את הארמונות בהם חיה בצעירותה לחופי האוקיינוס האטלנטי, וכאם המשפחה

213. הלכות סנהדרין פרק י"ד, הלכה יב – "וקבלה היא, שבטבריא עתידין לחזור תחילה...".

לחופי הים התיכון ונציה ובקושטא וזוף ים כנרת, אלא שנפטרה בקושטא 11 שנה אחרי האישור לחכירת טבריה (ב-1569), ולא זכתה לממש את חלומה ולהיכנס לארץ ישראל.

דון יוסף נשיא היה שקוע בתפקידיו בקושטא, במלחמות העות'מאנים באירופה, בהגנה על מעמדו ועל מפעלו הכלכלי; חכמי צפת היו שקועים בתורה, בהלכה ובסוד; בטבריה היו המוני נחשים ועקרבים, תנועת עלייה מאורגנת לא התארגנה, ו'מדינה יהודית' אוטונומית בגליל, לא קמה.

גם בנימין זאב הרצל ביקש מהסולטאן של ימיו חכירת קבע שתתחיל בעכו ובסביבותיה,²¹⁴ אך גם ניסיון זה לא צלח; הרצל נפטר בשברון ליבו,²¹⁵ ולא זכה לראות בעיניו את מדינת היהודים, אבל הוא הצליח לארגן תנועה ציונית-מדינית, שהגיעה אל 'הבית הלאומי', אחרי קריסתה של האימפריה העות'מאנית, 402 שנה אחרי שכבשה את ארץ-ישראל; מדינת ישראל כמדינת קיבוץ גלויות נרדפות ומושמדות, קמה 383 שנה אחרי חנוכת חומות טבריה.

214. מבחר כתבי הרצל, תל-אביב תרצ"ט, כרך ו' עמ' 262-263 – מכתב אחד לפני אחרון, מ-14.5.1904.

215. ראו מכתבו האחרון לעם היהודי, לעיל עמ' 229-230.

שרה אהרונסון גיבורת ניל"י²¹⁶

נולדה בזכרון-יעקב ב-1890, ובאותו בית סיימה את חייה בגיל 27. הוריה של שרה, אפרים פישל ומלכה, עלו מרומניה (ב-1882) כהורים עם שני בנים, והיו ממייסדיה של המושבה בזכרון-יעקב, ובה נולדו להם עוד שני בנים ושתי בנות. שרה נולדה (ב-1890) וגדלה במושבה; היה לה כישרון מיוחד לשפות, ואהבה גם ספרות ואמנות, היסטוריה ותנ"ך. אחיה הבכור, אהרן אהרונסון, היה אגרונום, ומדען רב-תחומי ובעל שם עולם (בזכות הגילוי של חיסת הבר), וסייע לאחיו ולאחיותיו בהשלמת השכל

אהרן הקים (ב-1910) את התחנה לניסיונות חקלאיים בעתלית, ושרה עבדה עימו שם, ונשארה לנהל את התחנה גם אחרי שנאלץ לעזוב; התורכים התייעצו עימו על דרכי התמודדות עם מכת הארבה, אבל אחר כך ראו בו איש מסוכן, והרחיקו אותו מן התחנה.

במלחמת העולם (הראשונה! ב-1915) הקים אהרן יחד עם אבשלום פיינברג את מחתרת ניל"י – "נצח ישראל לא ישקר" (שמואל-א ט"ו, כט) – כרשת ריגול, שסייעה לבריטים נגד הצבא התורכי העבירה מידע דרך ספינה בריטית קטנה מחוף עתלית למצרים.

שרה נישאה (בשנת 1914) לסוכר יהודי שחי בקושטא (=איסטנבול), אבל כעבור שנה וחצי החליטה לחזור לארץ, והצטרפה לאחיה גם בפעילות הריגול של מחתרת ניל"י.

עוד בתורכייה בדרכה לארץ, בנסיעות ברכבת ובדרכים, ראתה שרה מקרוב את טבח הארמנים בידי התורכים, קרונות הדחוסים אדם, גופות מושלכות לכלבים בצידי הדרכים, והיא הזדעזעה עד עומק נשמתה. בכל פעם שהוזכר הטבח בארמנים הייתה בוכה; היה ברור לה, כמו לאהרן ולחברים, שהתורכים מסוגלים לחסל כך גם את היישוב היהודי, שכבר לא בטחו בנאמנותו. בעוד שההנהגה היהודית ברובה התנגדה לכל פעילות מחתרית בשל החרדה מהתגובה התורכית, וסמכה על פרסום בכלי התקשורת ועל גיוס דעת הקהל באמריקה למניעת טבח שרה וחבריה התגייסו למען הניצחון הבריטי בהחלטה נחרצת. ניל"י הפכה למודיעין החשוב ביותר עבור הבריטים במרחב.

216. שרה גיבורת ניל"י הוא שם הספר שכתבה עליה דבורה עומר (תל-אביב 1967); הפרק נכתב גם בעזרת ויקיפדיה, וגם לפי קורות בני המשפחה באתר של מוזיאון ניל"י.

אהרן עבר למצרים (שהייתה אז בשלטון הבריטים, ב-1917), אבשלום נהרג על ידי בדוא יד רפיח; הדקל שצמח במקום נקרא על שמו דקל אבשלום) בדרכו למצרים, ושרה אהרונסון נטלה על שכמה את ניהול המחותרת בארץ (יחד עם יוסף לישנסקי). באחת הפעמים ששרה הגיעה למצרים למסור ידיעות באופן ישיר, ניסה אהרן לשכנע אותה להישאר במצרים, כי הסכנה גדולה מדי, אך היא לא נענתה לשכנועיו וחזרה לארץ. אחת מיוני הדואר ששרה שלחה לבריטים נתפסה בקיסריה; נעמן בלקינד נעצר ופתק עם רשימת שמות נחשף במעילו; גם אז סיברה שרה למבצע חילוץ מחוף עתלית, כי לא הייתה מוכנה להפקיר את שאר החברים.

בערב סוכות התרע"ח (אוקטובר 1917) צרו התורכים על זכרון יעקב, ועצרו את כל חברי ניל"י (פרט ליוסף לישנסקי שהספיק להימלט). שרה נחקרה בעינויים קשים במשך כמה ימים, אך לא גילתה שום פרט ושום שם, ועמדה בעינויים בגבורה. התורכים התכוונו להעבירה לנצרת בדרך לדמשק כדי להוציאה להורג בתלייה; היא ביקשה להתרחץ ולהחליף בגדים בביתה, ואישרו לה; שרה נכנסה למקלחת, הוציאה אקדח מוסתר מסליק במשקוף הדלת, ירתה בעצמה, ונפצעה אנושות. בגיל 17 שיחקה שרה בהצטיינות במחזה 'אוריאל אקוסטה' את תפקידה של יהודית המאבדת עצמה לדעת; כעשר שנים אחר כך, היא עשתה זאת על במת ההיסטוריה.

כשאול המלך שנפל על חרבו, רצתה שרה גיבורת ניל"י למנוע חשיפת חברים בהמשך העינויים, ולסכל את חגיגות התלייה של התורכים. בימי העינויים הצליחה לכתוב:

"אנו הקרבנו את עצמנו, אבל הצלנו את העם, גאלנו את הארץ!"

שרה נפטרה מפצעייה כעבור כמה ימים, בכ"ג בתשרי התרע"ח (9.10.17), ונקברה בחלקה מגודרת בבית העלמין של המושבה. על המצבה נכתב רק השם – שרה. ביתה בזכרון יעקב, ממנו ניהלה את פעילות ניל"י ובו התאבדה, הפך למוזיאון ניל"י –

"נצח ישראל לא ישקר!"

הנרייטה סאלד (=סולד)²¹⁷

נולדה בבולטימור בדצמבר 1860; נפטרה בירושלים ב-1945. בנימין וסופיה סאלד היגרו מהונגריה עוד לפני גלי ההגירה הגדולים, כשהוצעה לרב בנימין סאלד משרת רבנות בבולטימור (שבמדינת מרילנד), ועל רקע שנאת היהודים באירופה. כעבור שנה נולדה בבולטימור, הבת הבכורה, הנרייטה. בצעירותה למדה תנ"ך, תלמוד והיסטוריה יהודית אצל אביה, שפות ומדעים בתיכון כללי, והרבתה לקרוא ספרי היסטוריה, וכך יכלה ללמד את כל התחומים האלה בחינוך היהודי, ובמסגרות חינוך והשכלה ליהודים שהגיעו בהמוניהם ממזרח אירופה בגיל עשרים נסעה עם אביה למסע 'שורשים' באירופה, בדיוק עם פרוץ הפוגרומים נגד היהודים ('הסופות בנגב'; 1881-1882), וראתה את המוני היהודים הבורחים לאמריקה. חיבורו של יהודה לייב פינסקר, 'אוטואמנציפציה' שכנע אותה בצדקת הרעיון הציוני, שיכול לאחד את כל היהודים בעלי ההשקפות השונות –

"נעשיתי לציונית"

מרגע שחשתי כי הציונות מספקת לעמי הפצוע, קרוע וזבד

עמי השנוא על הכל,

אידיאל שבכחו לחבוק את הכל,

בלי שים לב לגישות השונות והמפולגות לגבי שאלון דיות

אחרות!"

הנרייטה התגייסה בהתנדבות לחיזוק הזהות היהודית ולעצירת ההתבוללות בקרב היהודים שבאו מאירופה, התמנתה כמנהלת חברה שעסקה בעריכה ובהדפסה של ספרות יהודית, כתבה טורים קבועים בעיתונות היהודית (תחת השם 'שולמית' כשם ספרותי), והחלה לפעול גם למען לימוד השפה העברית לשם חיזוק הזהות היהודית. בגיל 33 הצטרפה לאגודה הציונית 'חברת ציון', בניו-יורק.

217. הפרק נכתב ברובו, ובמיוחד הציטוטים, לפי הארכיון של וויקיפדיה.

אביה, שהיה דמות מופת עבורה, נפטר בגיל , ומאז עברה האם לגור עם הבת בניו-יורק. באותם ימים הפך ביתן למקום מפגש עבור נשים יהודיות, משכילות וציוניות שכינון הקבוצתי היה – 'בנות ציון'. את לימודיה השלימה אז כאישה הראשונה בבית המדרש לרבנים של התנועה הקונסרבטיבית (תואר רבנות , לא רצו אז לתת לה). בבית המדרש התאהבה בפרופ' לוי גינצברג (מחבר 'אגדות היהודים'), שהיה צעיר ממנה ב-13 שנה, אלא שגינצברג הכיר במסעו לאירופה אישה צעירה יותר, נטש את הנרייטה והתחתן עם הצעירה. שברון הלב שלה מנע ממנה להקים משפחה כל חייה. כחלק ממאמצה להתאושש נסעה עם אימה סופיה, לראשונה לארץ ישראל (ב-1909), ואת חוויותיה סיכמה כך –

"היו שהזהירו אותי שלא לקיים את המסע לארץ ישראל. היו שאמרו: 'את תתאכזבי', היו שאמרו: 'כשתגיעי לציון, תחדלי להיות ציונית'. ובאמת הרבה ראיתי שם, בעיקר ביפו ובירושלים, שעשוי לעורר תגובה של דחייה, אפילו בכי. אבל זכיתי לראות גם את מפעלם של המתיישבים החדשים, החלוצים במושבות, בגליל ובשרון. נסענו בעגלה בדרכי הארץ. ראינו את הנופים מקרוב והתחכנו באנשים. ואני אומרת לכם, שהאנשים האלה מילאו אותי אנרגיה. לא, לא חזרתי פחות ציונית ממה שיצאתי, להיפך. נכון, היום אני יודעת שהציונות היא מטרה הרבה יותר קשה להגשמה ממה ששיערתי לפני המסע הזה. אבל היום אני משוכנעת יותר מתמיד: או ציונות, או לא כלום; או ציונות, או כליה על העם היהודי!"

במהלך המסע, התרשמו האם והבת בזעזוע ממצב הבריאות בארץ, מן הזוהמה והמחלות. רק בבית הספר של 'חובבי ציון' ביפו פגשו תלמידות בריאות, והמנהל תיאר את פעילותו האינטנסיבית למען הבריאות במוסד, בליווי קבוע של רופא ואחות, ועם חינוך להיגיינה. כשחזרה לאמריקה נתמנתה למזכירה הראשית של ארגון 'ציוני אמריקה',

וכעבור שנתיים הקימה את ארגון 'נשות הדסה' (כשמה העברי של אסתר המלכה); הארגון התגייס להקמת תחנות לבריאות הציבור בארץ ישראל עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. בתחילת המלחמה השתלטו התורכים על המרפאות, ובכל זאת עשו 'נשות הדסה' מאמץ גדול להושיט סיוע רפואי לשעת חירום, גם במהלך המלחמה. בסוף המלחמה, אחרי כיבוש הארץ על ידי הבריטים הגיעה משלחת רפואית של 'נשות הדסה' עם ציוד רפואי (בשווי של 250 אלף דולר), וכך צמחה רשת של מרפאות, הכשרת אחיות, מכון לפסטור חלב, ותחנות לאם ולילד (לימים: 'טיפת חלב'). מפעילות אינטנסיבית זו צמחה (לפי החלטת הקונגרס הציוני ב-1920), 'ההסתדרות המדיצינית הדסה', שבשונה מקופות החולים דאז, נשארה גוף ציוני כללי ולא מפלגתי, וכך קם גם בית החולים 'הדסה' בירושלים. כשהייתה בת שבעים (ב-1930) יכלה הנרייטה סאלד לסכם את מפעלה כהצלחה יוצאת דופן, וד"ר סטיבן שמואל וייז אף העניק לה תואר דוקטור למשפטים לשם כבוד. אולם מצבו של העם היהודי לא נתן לה מנוח; בגיל 71 נבחרה לאספת הנבחרים של הוועד הלאומי כראש השירות לעבודה סוציאלית, והקימה 50 לשכות סעד ברחבי הארץ, תשתית השירות לרווחה סוציאלית בערי הארץ, ובשלטון המקומי והאזורי.

ואז החלה רדיפת היהודים בגרמניה –

ב-1932, ביוזמתה של רחה פריאר (ראו להלן), הגיעה לארץ קבוצה ראשונה של 12 ילדים יהודים ללא הוריהם, אחרי שפוטרו מעבודתם בגלל היותם יהודים, ונקלטו במוסד החינוכי בן-שמן. רחה פריאר דרשה מכל מוסדות התנועה הציונית, וגם מהנרייטה סאלד, להקים מערך חינוכי לילדים שיעלו מגרמניה, וייקלטו במשקים בחינוך ובהכשרה לעבודה – ההיסוסים היו עמוקים בגלל העלייה ללא ההורים, חששות מנערים עזובים חסרי בית, וגם עקב הסתייגות מהחינוך הקיבוצי בארץ, שרבים התנגדו לו. גם הנרייטה סאלד התנגדה בהתחלה, אך לבסוף קיבלה על עצמה כשהייתה בת 73 (ב-1933) את הנהלת 'עליית הנוער'.

מרגע שהסכימה הנרייטה סאלד לעמוד בראש 'עליית הנוער', היא פכה ל'אימא' פוטנציאלית של כל ילד עולה, ופתחה לכולם דלת לפנות אליה גם בעניינים אישיים. יום פטירתה ל' בשבט / א' באדר-א תש"ה הפך במדינת ישראל ל'יום האם', ומאוחר יותר ל'יום המשפחה'.

רְחָה פְּרִיאָר

נולדה ב-1892 בצפון-מערב גרמניה בשם רְחָה שווייצר; היא נישאה ב-1919 לרב ד"ר משה יששכר פריאר, רב קהילה בסופיה ובברלין, ולשלושת בניהם קראו בשמות עבריים ייחודיים – שלהבת, עמוד, זרם – ולבת קראו מעין; רחה פריאר נפטרה בירושלים ב-1984.

בצעירותה למדה שפות, ועסקה בתרבות ובחקר אגדות-עם. בגיל 40, ערב עליית הנאצים לשלטון בגרמניה, יזמה ודחפה את עליית הנוער, והצילה בדרך זו אלפי ילדים.

בזקנתה בירושלים, יזמה והקימה קרן לעידוד מלחינים ישראלים, ו'עדות' ('טסטימוניום'), ליצירות זיכרון מוזיקליות על אירועים חשובים בהיסטוריה היהודית, וגם כתבה ספרי שירה (בעברית ובגרמנית), ותמלילים ליצירות אופרה. מפעל חייה היה ההצלה²¹⁸ –

ב-1932 הגיעה אליה קבוצת נערים יהודיים שפוטרו מעבודה בגלל היותם יהודים. רְחָה פריאר הבינה מיד, שזה רק שלב ראשון בדרך להשמדה, ולתדהמתה גילתה, שגם יהודים-ציונים בהשקפתם אינם מבינים זאת, ואינם מעלים בדעתם לפעול להצלה; אז עלה במוחה הרעיון –

"על הנערים להגיע לארץ-ישראל, למשקי ההתיישבות העובדת, שם יוכשרו לעבודה ולחיים".

לא ייתכן כי נוער יהודי, הנכון לעבודה ולחיים, ילך לאיבוד אי שם, בשעה שהעם זקוק לו לשם מפעל חייו. וכשם שמפעל חיי העם דורש את הנערים, כן מבקשים הם – עדיין לא מדעת – להכות שורשים בו. ידוע ידעתי כי רעיון זה בר ביצוע הוא, כי הוא רצוף אמת ושעתו הגיעה."

(מתוך ספרה 'ישרש')

218. הרברים נכתבו לפי תיאור חייה ומפעלה בוויקיפדיה, ובייחוד, עם הציטוטים על פי: ורד גנור-שביט, "רחה פריאר: מפעלה של אישה לבדה", מתוך הספר תיגרי: מרד חופש ויצירה בעריכת אילה יפתח, 1990; © כל הזכויות שמורות למט"ח, מרכז לטכנולוגיה חינוכית.

המוסדות היהודים-הציוניים בגרמניה דחו את הרעיון בזה אחר זה, וגם בארץ לא התלהבו; בגרמניה לא האמינו בקיבוצים ובחינוך שלהם, וב'וועד הלאומי' בארץ אמרה הנרייטה סאלד, שהילדים העזובים בארץ קודמים, ואין די כסף לטפל בכולם. מנהיגי הארגונים היהודיים בגרמניה אמרו, שהרעיון הזה הוא "רק שיגעון גמור של מרת פריאר, ואינו בר ביצוע"; היא אף נאלצה לפרוש מחברותה בוועד המנהל של 'ויצו'.

אבל הנערים היהודים התלהבו, וביקשו מיד 'להירשם' –

שני אנשים סייעו לְרְחָה פריאר להפוך רעיון למעשה – אנצו סירני, שליח התנועה הקיבוצית אז בברלין, וד"ר זיגפריד להמן, המייסד והמנהל של כפר הנוער בן-שמן, שסידר רישיונות עלייה, וקלט את הקבוצה הראשונה של הנערים בבן-שמן.

ב-30 לינואר 1933 יסדה פריאר בגרמניה מוסד של 'עזרה לנוער היהודי', לשם 'הכשרתם המקצועית וסידורם בארץ-ישראל של נערים יהודים מחוסרי עבודה הנמצאים בגרמניה', אבל בציבור היהודי קראו לזה בקיצור: 'עליית הנוער'.

באותו היום עלו הנאצים לשלטון בגרמניה!

רְחָה פריאר החלה לעבור בארצות אירופה לשם גיוס כספים, והגיעה לארץ כדי להמשיך במאמצי השכנוע; עדיין רוב הארגונים היו בעמדת התנגדות, בעוד שבגרמניה כבר התגבשה קבוצה של 60 נערים, שרצו לעלות ולהגיע לעין-חרוד. אולם בקיץ 1933, לפי הצעתו של ארתור רופין, החליט הקונגרס הציוני העולמי לאמץ את הרעיון, ולהקים מחלקה לעליית הנוער במסגרת הסוכנות היהודית; בראשה העמידו את הנרייטה סאלד (בגיל 73), בשל מעמדה המיוחד, ויכולתה לגייס את יהדות אמריקה לתמיכה כלכלית במפעל.

רְחָה פריאר, שהמשיכה להכין קבוצות נוער לעלייה, החלה להיאבק על הרחבת 'עליית הנוער' גם לילדי היהודים ממזרח אירופה, ויותר מאוחר, גם לילדים שהוריהם נספו במחנות הריכוז; גם על זה שילמה מחיר אישי, בשעה שנאלצה להתפטר גם מראשות המוסד שהיא הקימה, אחרי שלקחה ללא רשות מאה אישורי עלייה לשם הצלתם של צעירים בעלי אזרחות פולנית, שנעצרו וגורשו למחנה ריכוז.

רְחָה פריאר נשארה בגרמניה עד אמצע שנת 1940, ואז הצליחה לעבור את הגבול (בלי אישורים), ולצאת ליוגוסלביה; משם המשיכה במאמצי ההצלה הבלתי-לגליים. בשנת 1941 הגיעה לארץ, ואף שנאסר עליה – גם בארץ –

להשתתף בפעילות 'עליית הנוער' הרשמית, הקימה (ב-1943) מפעל 'להכשרת ילדי ישראל', בהתיישבות העובדת.

רק כמה שנים אחרי פטירתה של הנרייטה סאלד (ב-1945) החלה רְחָה פרייאר להיאבק על ההכרה ביוזמתה ובפעולותיה להקמת 'עליית הנוער', וזכתה להכרה זו רק אחרי מאבק משפטי ממושך (ב-1954).

על כל הוויכוחים והמאבקים, כתבה רְחָה פרייאר בספרה 'ישרש':

"כל מי שניגש אל בעיית עליית הנוער כאל בעיה סוציאלית, יכול היה להסתפק גם במספר הרישיונות המועט שהוענק להם... ואולם, מי שהחשיב כאן לא את הגורם הסוציאלי, אלא קודם כל את הגורם הלאומי, מי שראה בבעיה כולה את ידו של שר האומה הדוחפת את הנוער לעליה ולהשתרשות בארץ, זה מוכרח היה לחתור לקראת התפתחות רחבה יותר של המפעל..."

רגשה שהשעה הגיעה, הרגשה שאין לעמוד בה. לא היו כל ערובות להצלחה, ולא יכלו להיות, כי כל ההוכחות היו טמונות בעתיד."

עד פרוץ המלחמה והשואה הצילה 'עליית הנוער' כ-7000 ילדים יהודים, ועד סוף המלחמה, כ-15 אלף. במשך השנים עלו עוד רבבות ילדים, וכך הפכה 'עליית הנוער' לחלק בלתי נפרד מן ההיסטוריה ומן האתוס של 'קיבוץ הגלויות' במדינת ישראל.

בשנות העלייה הגדולה מארצות 'חבר העמים' (לשעבר 'ברית המועצות', זכרה לא לברכה), הוקם (1992) במתכונת דומה לרעיון הראשוני, ארגון 'נעל"ה' – נוער עולה לפני הורים, בשיתוף פעולה בין משרד החינוך והסוכנות היהודית. עד 2017 עלו לארץ ללימודים כ-17 אלף בני נוער בגילאי התיכון; כתשעים אחוז נשארו בארץ, וכחמישים אחוז מהוריהם עלו בעקבות הנערים.

רוזה פירסט [היא] שושנה בן-נון

נולדה באלטונה ליד המבורג באלול התרע"ה, 1915; הגיעה לארץ בפרוץ מלחמת העולם השנייה; נישאה לד"ר יחיאל בן-נון מחיפה בתש"ה, ומחבר ספר זה הוא בנה הבכור. אימי גידלה אותי, את אחי, ואת שתי אחיותינו במסירות מוחלטת, ועם זה המשיכה ללמוד תנ"ך ושפות עתיקות, חקרה וכתבה עבודת דוקטור באוניברסיטת אוקספורד, על הגבירה בממלכה החיתית הקדומה. היא נפטרה בירושלים בקיץ התשמ"ג, 1983.

רוזה גדלה עם שלוש אחיותיה אצל האם, ציפורה פירסט, שנאלצה לגדל ולפרנס את המשפחה לבדה, אחרי שהאב נעלם. לרוזה היה כישרון מיוחד לשפות, לספרות ולהיסטוריה. היא למדה בסמינר למורות של 'אגודת ישראל' (בוירצבורג), אבל השתתפה בפעילות ציונית של ברית חלוצים דתיים (בח"ד, המקבילה ל'בני עקיבא'). היא עבדה כמורה בבית ספר יהודי (בְּקֶלֶן), אולם נראתה כאחת התלמידות. בשיער בלונדיני כשגרמנית שוטפת בפיה, לא ניכר בה מוצאה היהודי, ולכן יכלה להסתובב בכל מקום כאישה צעירה, נמוכה ויפה. אחרי שאחותה אסתר עלתה לארץ (ב-1935), ואחרי שנת ימודים באוניברסיטה העברית בהר הצופים (ב-1936), ביקשה ממנה רְחָה פריאר לחזור לגרמניה כדי לסייע במאמצי ההצלה – "אנו זקוקים לך! את יכולה להיכנס למקומות, שאף אחד אחר לא יעיז!"

אחותה הצעירה דורה (דבורה רחל) סיפרה על מה ששמעה ממנה (ב-1938 לפני ליל הבדולח) – הן ראו שוטרים נאצים, שהובילו קבוצה של נערים יהודים למטה המשטרה הסמוך לביתם; רוזה החליטה להיכנס למטה המשטרה (בבגדים של הנוער הגרמני הנאצי, שהיו לה לטובת פעילותה) כדי לדעת מה עלה בגורל הנערים; כשנכנסה ראתה שהשוטרים שיכורים; היא גערה בהם, ואמרה שהיא תדווח למפקדה הראשית על שוטרים שיכורים, ודרשה להפקיד בידיה את הנערים העצורים, כדי שהיא תעביר אותם למפקדה הראשית; הם נכנעו לאיום, ומסרו לה את הנערים; היא הובילה אותם לבית ספר יהודי, אך שם פחדו לפתוח; רק אחרי אזהרה תקיפה (בגרמנית) הם פתחו, והנערים נכנסו וניצלו.

את סיפור יציאתה מגרמניה שמענו, ארבעת ילדיה (יואל, אלחנן, ציפי ואסתי), מפיה:

בקיץ 1939 ביקשה ממנה רָחֵה פריאר להתלוות (באופן לא רשמי) לקבוצת ילדים ('קינדר-טרנספורט'), שקיבלה אישור לצאת מגרמניה לאוסטריה ולאיטליה (בשלב שבו נפסקו ההעברות לאנגליה), אבל לא היה אישור לשום מלווה, וגם לא רשימה של הילד אם את לא תצאי איתם הם לא יגיעו לשום מקום!", אמרה לה רָחֵה פריאר, ושתיהן היו בטוחות שמחכים להם בתחנת הגבול.

בנסיעה ברכבת, היא הסבירה לכמה מן הילדים, שהיא כמו מורה שלהם. בשלב מסוים היא שמעה צעקות וקריאות לעזרה, רצה, וראתה קצין נאצי מכוון אקדח לעבר אחדים מן הילדים; היא החלה לצעוק עליו בגרמנית הרהוטה שבפיה – "זה החינוך שקיבלת? כך מתנהג קצין גרמני? שולף אקדח על ילדים?", הקצין ויתר, והוריד את האקדח.

אימא שלנו הוסיפה: אילו חשב שאני יהודייה, היה יורה בי.

רזזה פירסט הצליחה להחליף רכבת, ולעבור את הגבול לאיטליה עם הילדים שזיהו אותה ושמעו בקולה – אף פעם לא ידעה בביטחון אם כל ילדי הקבוצה ירדו איתה...

הם הגיעו לטרייסט ועלו על האונייה שהפליגה לחיפה באוגוסט 1939.

כשהגיעו ארצה, פרצה המלחמה!

אני נולדתי בחיפה בח' באייר התש"ו, שנתיים לפני קום המדינה, ושמעתי (עם א ואחיותיי) את סיפורי הגבורה של אימא, כמו את סיפורי הילדים שסיפרה. ממרחק השנים אני מבין הרבה יותר את עומק התעוזה, ואת גודל ההצלה.

עמ' 360 ריק

מפתח אישים

בן-גוריון (גריין), דוד 86 93 הע'	אהרונסון, משפחת (אהרן; אפרים-פישל; מלכה) 350-351
320 310 292 287-286	אהרונסון, שרה 350-351
בן-יהודה, אליעזר 122 138 164	אונטרמן, הרב איסר יהודה 36 הע'
189-188	אור החיים הקדוש (רבי חיים בן עטר)
בן-נון, יחיאל 339 358	132 57-56
בן-נון, שושנה (רוזה פירסט) 358	אחד העם (אשר צבי גינצברג) 105 171
בעידערים, צבי 212 הע'	איגר, רבי עקיבא 168
בעל שם טוב (בעש"ט; רבי ישראל בן אליעזר) 62	אלנבי, אדמונד 302
ברדיצ'בסקי, מיכה יוסף 105	אלקבץ, רבי שלמה הלוי 31 51 131
ברנר, יוסף חיים 37 105 250 252-253	348 336-335
255 הע' 260 286	אלקלעי, הרב יהודה 26 30 77 82-83
גוגול, ניקולאי 256	162 161 157-153 147-132 108 96
גוטמכר, הרב אליהו 30	הע' 164 168
גוטמן, דוד 225	אלתר, רבי אברהם מרדכי ("אמרי אמת") 180
גורדון, אהרון דוד 113 158 253	אשכול, לוי 286
גורן, הרב שלמה 35-36	בורנשטיין, רבי אברהם (האדמו"ר מסוכטשוב) 157-158
גינצברג, לוי 353	ביאליק, חיים נחמן 94 97 הע' 105 125
גנסיין, אורי ניסן 253	286 271 266-265 251
גר"א (רבי אליהו בן שלמה זלמן; הגאון מווילנא) 29 41 59-60 69 77	בירב, רבי יעקב 51
81-84 95 132 147 הע' 152	בלפור, ארתור ג'יימס 303
גריין, אביגדור 310	בלקינד, נעמן 351
גרינברג, אורי צבי (אצ"ג) 304	בן פורת, יואל 280
גרינגארט, נתן 225	

חזון אי"ש (רבי אברהם ישעיהו קרליץ)	דון יוסף נשיא (ג'אן מיקז מנדס) 349-347
191	דונה גרציה 349-347
חיד"א (הרב חיים יוסף דוד אזולאי) 56	דסלר, הרב אליהו אליעזר 192
חיים מוולוז'ין, רבי 59	האר"י הקדוש (רבי יצחק בן שלמה
חרל"פ, הרב יעקב משה 285	לוריא) 336 השלמה
חת"ם סופר (הרב משה סופר) 35 הע' 64	הורוויץ, רבי ישעיה הלוי (השל"ה) 53
333 225 168	הורטי, מיקלוש 281-280
טוויין, מארק 219 222 283 338 הע'	הלוי, אליעזר 98
טיטצק, רבי יוסף 51 335	הלוי, הרב חיים יהודה 197
טייטלבוים, הרב יואל (הרבי מסאטמר)	המאירי, רבי מנחם 276
212 29-28	הס, משה 101
טייכטאל, הרב יששכר משה 233	הפרחי, הרב אישתורי 131 49
טריוואקס, יצחק 94 97 הע'	הרניק, גוני (גיורא) 207
יהודה החסיד, רבי 131	הרניק, רעיה 207
יוסף בן מתתיהו (יוספוס) 234 304	הרצוג, הרב יצחק אייזיק הלוי 276
יעו-קסט, איתמר 187 200	הרצל, בנימין זאב תאודור 82 94 96
ירושלמי, יוסף חיים 204-205	103 105 108 110 115 117
כהן, הרב דוד (הרב "הנזיר") 147 176	132-133 144 152 157 164 170
כרמיה, יצחק 145	212 229-230 249 252 261-262
לביא, שלמה 123	286 294 298 300 349
להמן, זיגפריד 356	הרצל, יעקב 108
לורברבוים, רבי יעקב (הרב מליסא) 168	הרצפלד, אברהם 240
לישנסקי, יוסף 351	ואקס, הרב חיים אלעזר 30
מאיר שמחה הכהן מדווינסק, רבי 83	וולפסון, דוד 117
מוהליבר, הרב שמואל 170	וייז, סטיבן שמואל 354
מולכו, שלמה 51	וייסמנדל, הרב מיכאל דב 211
מונטיפיורי, משה 94-95 96-98	וינגייט, אורד צ'ארלס 302
132-133 143-146 157 161	ויצמן, חיים 286
מיינרצהאגן, קולונל ריצ'ארד 302	ורהפטיג, זרח 281 287
מימון, הרב יהודה לייב הכהן 287	ז'בוטינסקי, זאב 304
מנדס, דוד פרנסיסקו 347	חובת הלבבות (רבי בחיי בן יוסף אבן
נחמן מברסלב, רבי 62 148 הע'	פקודה) 192-193

- יששכר; עמוד; שלהבת)
- פריאר, רחה 355–357**
 פרנקל, ויקטור 193 הע'
 צגא, אבא 327
 צדוק הכהן מלובלין, רבי 263
 צ'זיק, אפרים 304
 קאנט, עמנואל 189
 קאפח, הרב יוסף 81 84
קארו, רבי יוסף 51 288 335–336 348
 קובנר, אבא 187 193–194 197
 214–216
קוק, הרב אברהם יצחק הכהן (הראי"ה)
 7–9 29 53 77 83 101 113 133 136
 הע' 147–150 152–156 176 177
 הע' 178 180 189 190 הע' 191 212
 249 253 261 263–285 288 294
 296–298 301 327
קוק, הרב צבי יהודה הכהן (הרצי"ה) 8–9
 30–31 133 147 151 153 הע' 176
 177 הע' 253 הע' 284–285 297
קלישר, הרב צבי הירש 64 83 153 168
 225
 קסטנר, ישראל 29 212 הע'
 קרל החמישי ???
 קרליבך, הרב עזריאל 147 הע'
קרניאל, שלום 236 238
 רא"ש (רבי אשר בן יחיאל) 49
ראב, יהודה 225 227
 ראב, משפחת (אילונקה 210; אליעזר
 225; אסתר 210 217 225 הע';
 יחזקאל 210; צדוק 187 209–213
 216–217; שושנה (שושה) 216)
- נטונק, הרב יוסף 108 144 הע'
 נצי"ב מוולוז'ין (הרב נפתלי צבי יהודה
 ברלין) 77 173 176 285 הע'
 נריה, הרב משה צבי 147 176
נשיא, חנה; ראה רונה גרציה
 נתן מנמירוב, רבי 62
סאלר, הנרייטה 352
 סאלר, משפחת (הרב בנימין; סופיות
 סולובייצ'יק, הרב יוסף דוב הלוי
 (הגרי"ד) 190–191 203
סולימאן הראשון (המפואר) 347–348
 סטאלין, יוסף 215
 סלומון, יואל משה 97 225
 סלומון, מרדכי 97
 סמואל, אליעזר (הרברט) 180
 סנש, חנה 213
סרני, אנצו 356
 עוזיאל, הרב בן-ציון מאיר חי 276
עלישברג, הרב מרדכי בן יוסף (המבי"ע)
 171 172 הע' 174
 עמיטל, הרב יהודה 8 147 הע' 187 191
 193–194 197–198 200 285
 פורת, חנן 8
פיינברג, אבשלום 350
 פייכמן, יעקב 120
 פיינסקר, יהודה לייב 103 171 הע'
 172–173 352
 פיינסקר, שמחה 103
 פירסט, משפחת (דורה (דבורה רחל);
 ציפורה) 358
 פירסט, רוזה; בן-נון, שושנה
 פריאר, משפחת (זרם; מעין; משה

רמב"ן (רבי משה בן נחמן) 38 46-47	רבין, יצחק 207
140 131 95 87 81	רגנר, דוד 225
רס"ג (רב סעדיה גאון) 79 85 הע'	רוזנהיים, יעקב 181
שביד, אליעזר 200	רוטשילד, אדמונד ג'יימס 145 97 95
שטינמן, אליעזר 94 97 הע'	170
שטמפפר, יהושע 225	רוטשילד, וולטר (הברון רוטשילד השני)
שלזינגר, הרב עקיבא יוסף (העי"ש) 225	303
שניאורסון, רבי יוסף יצחק (האדמו"ר	רופין, ארתור 117 121 356
הרי"צ) 262	רחל המשוררת (בלובשטיין סלע) 286
שניאורסון, רבי שמואל (האדמו"ר	ריה"ל (רבי יהודה הלוי) 41 95 114 131
מהר"ש) 262	335 265
שפירא, הרב חיים אלעזר (הרבי	ריינס, הרב יצחק יעקב 153
ממונקאטש) 260-262	רמב"ם (רבי משה בן מימון) 19 22-24
שפת אמת (רבי יהודה אריה ליב אלטר)	27 הע' 30 הע' 39 44 51 53 76-79
180 86	81 84 88 הע' 135-136 144 263
שרת (שרתוק), משה 287	299 348

מפתח שירים

- אל בורות המים (נעמי שמר) 222–223
אל הצפור (חיים נחמן ביאליק) 267–268
אל מזרח האור (ד"ר יצחק פלד) 65
אליעזר בן יהודה (ירון לונדון) 166–167
אנו נהיה הראשונים (יוסף הפטמן) 159
ארץ (שייקה פייקוב) 45
ארץ ישראל יפה (דודו ברק) 55
אתן במדבר (ישעיהו מ"א) 223
בערבות הנגב (רפאל קלצ'קין) 243
ברכת עם (המנון לתנועות הנוער הציוני) (חיים נחמן ביאליק) 125–126
בשנה הבאה (אהוד מנור) 341
גלוי פנים (איתמר יעוז-קסט) 202
גן השקמים (יצחק יצחקי) 121
דמעות אם (חיים נחמן ביאליק) 274–275
האמונה (הראי"ה קוק) 178
הוי, ארצי, מולדתי (שאול טשרניחובסקי) 107
הורה נתגבר (יחיאל מוהר) 320–321
הימים האחרים (חיים חפר) 314–315
הללויה (יעקב גלפז) 127
המעפילים (לוי קיפניס) 264
הן אפשר (חיים חפר) 316
הרעות (חיים גורי) 244
הרצל (יורם טהרלב) 231–232
השר משה מונטיפיורי (חיים חפר) 99–100
ואולי (רחל) 231

- והשיטה פרחה (רעיה הרניק) 207
 ותנפנף החסידה... (חיים נחמן ביאליק) 273–272
 זמר (אברהם שלונסקי) 124
 חבלי משיח (נעמי שמר) 66
 חושו, שאו נס ציונה (ר' יחיאל מיכל פינס) 58
 יהודה היום, יהודה מחר/ משא דוי ומשא גיל (אורי צבי גרינברג) 307–305
 יום בשורה (רחל) 116
 יקל בעיני עזוב כל טוב ספרד (ריה"ל) 42
 כאן נולדתי (עוזי חיטמן) 104
 כתונת פסים (מאיר אריאל) 326–324
 לא אשכחך (ציון תמתי) (מנחם מנדל דוליצקי) 43–42
 לו יהי (נעמי שמר) 110
 לזכרו (לדוד בן גוריון, במותו) (אסתר ראב) 322
 לחיי העם הזה (חיים חפר) 174
 לכה דודי (ר' שלמה אלקבץ) 52
 למרות הכל ארץ ישראל (דוד שמעוני) 106
 מול הר סיני (יחיאל מוהר) 313
 מחר (נעמי שמר) 317
 מי יבנה בית (לוין קיפניס) 120
 מי שחלם (דידי מנוסי) 245
 מנגד (רחל) 231
 מסע לארץ ישראל (חיים אידיסיס) 275
 ניגונים (פניה ברגשטיין) 183
 סבתות קדושות בירושלים (אסתר ראב) 182
 עין גדי (איתן פרץ) 224
 על גבעות שיח' אבריק (אלכסנדר פן) 226
 על כל אלה (נעמי שמר) 239
 על כפיו יביא (יורם טהרלב) 61
 פה בארץ חמדת אבות (ישראל דושמן) 48
 ציונות בלי מרכאות (דן אלמגור) 112
 ציוניות (אסתר ראב) 228
 קום והתהלך בארץ (יורם טהרלב) 50–49

- שאו ציונה נס ודגל (נח רזונבלום) 58
שורו הביטו וראו (זלמן חזן) 160
שיר בוקר (נתן אלטרמן) 175
שיר ההד (יעקב שבתאי) 237
שיר החירות (יצחק שנהר) 169
שיר החסידה (חיים אידיסיס) 269–268
שיר העבודה (נתן אלטרמן) 116
שיר העמק (נתן אלטרמן) 123
שיר הפרטיזנים (הירש גליק) 235–234
שיר השיירה (עלי מוהר) 324–323
שיר ישראלי (אהוד מנור) 329–328
שירת העשבים (נעמי שמר על פי ר' נחמן מברסלב) 63
תודה (עוזי חיטמן) 342
תקותנו (נפתלי הרץ אימבר) 179